

اطلس گویشی و اندازه‌گیری فاصله‌های گویشی در استان یزد

آنوسا رستم‌بیک تفرشی^۱

چکیده

هدف از پژوهش حاضر، ارائه اطلس زبانی نمادی- مکانی برای استان یزد (۱۵ جایگاه در ۸ شهرستان)، و محاسبه فاصله‌های گویشی و میزان شباهت و تفاوت‌های گویشی بر مبنای اصول گویش‌سنجی است. این پژوهش از نوع توصیفی- تحلیلی است. ابزار پژوهش پرسشنامه‌ای است متشکل از حدود ۱۵۰ واژه و عبارت و ۴۴ جمله پایه. گردآوری داده‌ها به شیوه میدانی از مجموع ۱۵ جایگاه در هشت شهرستان ابرکوه اردکان، بافق، بهاباد، تفت، صدوق، مهریز و میبد انجام شده است. انتخاب جایگاه‌های موردبررسی به روش خوشه‌ای- تصادفی بوده است. چهار مقوله کلی تحت عناوین واژه‌های مربوط به پدیده‌های «طبیعت» (۱۰ واژه)، واژه‌های مربوط به «زمان»، «واژه‌های خویشاوندی» و «اسامی حیوانات» (هر یک ۵ واژه) به روش تصادفی برای نمایش بر روی اطلس و انجام محاسبات انتخاب شدند. پس از بررسی تنوع واژگانی در هر جایگاه برای هر مقوله واژگانی، اطلس‌های گویشی به روش نمادی- مکانی ارائه شده است و نتایج بررسی فراوانی گونه‌های تلفظی و فاصله گویشی جایگاه‌های مختلف در قالب نمودار و دندروگرام به تصویر در آمده است. بیشترین میزان شباهت واژگانی- آوایی بین دو شهرستان بهاباد و بافق (جایگاه‌های ۵، ۶، ۷ و ۸) و برابر با ۷۶ درصد است. تنوع واژگانی در مقوله واژه‌های مربوط به زمان بیشترین حد (برابر با ۴۴ درصد) و در مقوله اسامی حیوانات کمترین حد (برابر با ۱۲ درصد) است.

کلیدواژه‌ها: اطلس گویشی، گویش‌سنجی، فاصله گویشی، تنوع واژگانی، استان یزد.

مقدمه

پژوهش حاضر با هدف تلاش برای ارائه نمونه‌ای از اطلس گویش استان یزد شکل گرفته است. تهیه اطلس گویشی که سابقه‌ای دیرینه در مطالعات جغرافیای گویشی به‌عنوان رویکرد سنتی در گویش‌شناسی دارد، در جوامع مختلف زبانی مورد توجه بوده است و همچنان نیز روش‌های تازه برای نمایش پراکندگی جغرافیایی گونه‌های زبانی ارائه می‌شود. به‌طور سنتی نمایش داده‌های زبانی در قالب اطلس متنی - مکانی^۱ و نمادی - مکانی^۲ و به شیوه دستی صورت می‌گرفته است. در پژوهش حاضر نیز از روش نمادی - مکانی برای نشان دادن تنوع واژگانی - آوایی در سطح استان یزد استفاده شده است. پرسش اصلی پژوهش این است که الگوی توزیع گونه‌های مختلف زبانی در شهرستان‌های مختلف این استان به چه صورت است؟ به عبارت دیگر، در چه مناطقی میزان شباهت واژگانی - آوایی بیشتر و در کدام مناطق کمتر است. و اینکه آیا جایگاه‌های مورد بررسی در یک شهرستان لزومات شباهت بیشتری را نشان می‌دهند یا خیر. به منظور تعیین فاصله‌های گویشی بین جایگاه‌های مختلف از روش‌های نوین معرفی شده در گویش‌سنجی^۳ که رویکردی جدید به گویش‌شناسی است استفاده شده است. با توجه به این که هنوز تهیه اطلس گویشی برای بیشتر استان‌های کشور محقق نشده است، پژوهش‌هایی از این دست از دو جهت حائز اهمیت است: نخست این که از همان شیوه شناخته شده تهیه اطلس در سطح خرد استفاده شده است که می‌تواند راهگشای تهیه اطلس گسترده‌تر باشد و دوم این که به نوعی استفاده از شیوه‌های نوین را نیز به محک آزمون می‌گذارد.

تاریخچه تهیه اطلس گویشی که پراکندگی گویشی یک ناحیه (از دهستان گرفته تا یک کشور و فراتر از آن) را نمایش می‌دهد، به آغاز زبان‌شناسی سنتی و پیمایش‌های پژوهشگران جغرافیای زبانی در قرن نوزدهم باز می‌گردد. اطلس‌های زبانی بر مبنای تعداد زبان‌ها و گویش‌ها و وسعت ناحیه تحت پوشش از یک سو و شیوه نمایش اطلاعات از سوی دیگر به انواع گوناگونی طبقه‌بندی می‌شوند که از مهم‌ترین آنها می‌توان به این موارد اشاره کرد: نقشه‌های زبانی بازنمودی^۴ که صرفاً پاسخ‌های جدول‌بندی شده را برای یک مورد خاص روی نقشه نشان می‌دهد مانند اطلس زبانی فرانسه گیلیرون^۵ و تفسیری^۶ که با نشان دادن توزیع گونه‌های غالب از یک ناحیه به ناحیه دیگر توضیحات کلی‌تری را ارائه می‌دهند. نقشه‌های بازنمودی بسیار رایج هستند. نقشه‌های تفسیری اغلب در مطالعات ثانویه‌ای دیده می‌شوند که از داده‌های جغرافیای گویشی به عنوان منبع اولیه استفاده می‌کند. جاشنویتز^۷ (۱۹۷۳) برای مطالعه مرز زبانی بین شمال و جنوب فرانسه از

1. Location Text-maps
2. Location Symbol Maps
3. dialectometry
4. display maps
5. Jules Gilliéron
6. interpretive maps
7. George Jochnowitz

نقشه‌های تفسیری استفاده می‌کند که برپایه نقشه‌های بازنمودی گیلپرون تهیه شده است (چمبرز و ترادگیل^۱، ۲۰۰۴: ۲۵).

تمایز دیگر بین اطلس‌های ناحیه کوچک^۲ مانند اطلس گویشی سوئیسی-آلمانی^۳ (SDS) و اطلس‌های ناحیه بزرگ^۴ مطرح شده است که غالباً ناحیه‌ای را که یک زبان ملی در آن صحبت می‌شود، پوشش می‌دهند، مانند اطلس زبانی فرانسه^۵ (ALF) و اطلس زبان آلمانی^۶ (DSA). علاوه بر این، اطلس‌هایی هم هستند که چند زبان ملی را پوشش می‌دهند، مانند اطلس زبان‌های اروپایی^۷ (ALE). اطلس‌های زبانی ممکن است متنی- مکانی باشد، به این صورت که متنی با استفاده از خط آوانگار برای هر یک از مکان‌های مورد نظر ارائه می‌شود، مانند اطلس زبانی فرانسه و اطلس زبانی جدید ناحیه‌های فرانسه^۸ (NALF) و یا نمادی- مکانی باشد مانند اطلس زبانی آلمان کوچک^۹ (KDSA). در این نوع نقشه‌ها، جنبه‌های ساختاری در همه سطوح زبانی (واج‌شناسی، ساخت‌واژه، واژگان و غیره) مدنظر قرار می‌گیرند و برای نمایش داده‌های زبانی، نشانه‌های هندسی، مانند خط، دایره، مثلث و غیره در یک مکان خاص قرار داده می‌شوند. معمولاً در اطلس‌های جدید از این روش استفاده می‌شود (ویث^{۱۰}، ۲۰۰۶: ۳/۵۱۷-۵۲۱).

گویش‌شناسی جدید، از داده‌های گردآوری و ارائه شده در قالب اطلس‌های گویشی برای اندازه‌گیری و تعیین مرزها و فاصله‌های گویشی با استفاده از روش‌های آماری مبتنی بر فراوانی و غیره استفاده می‌کند. پیوند گویش‌شناسی با انجام محاسبات کمی شاخه‌ای جدید از گویش‌شناسی با عنوان گویش‌سنجی را شکل داده است که توسط سگای^{۱۱} (۱۹۷۳) در جلد ششم اطلس زبانی گسکونیا^{۱۲} معرفی شده است (بیسانگ^{۱۳}، ۲۰۰۴: ۱۷) و امروزه مطالعات بسیاری در این حیطه انجام می‌شود. هدف گویش‌سنجی این است که از طریق بررسی تعداد زیادی مشخصه، ساختارهای ظاهراً پنهان کلی‌تر را شناسایی کند (گوبل و شیلتر^{۱۴}، ۱۹۹۷: ۱۳).

1. Chambers & Trudgil

2. Small-Area Atlases

3. SDS = Sprachatlas der Deutschen Schweiz [Linguistic atlas of German Switzerland], founded by Heinrich Baumgartner & Rudolf Hotzenko^{cherle}. Ed. and rev. by Rudolf Hotzenko^{cherle}, Rudolf Trüb [et al.], 8 vols. Bern 1962-1997. Seifert 2001 = Seifert, Lester

Sprachatlas von Nord-und Mitteldeutschland [Linguistic atlas of north and middle Germany] by Georg Wenker. Strasbourg & London 1881.

4. Large-Area Atlases

5. ALF= Atlas linguistique de la France [Linguistic atlas of France] by Jules Gilliéron & Edmond Edmont. Repr. Of the edition Paris 1902-1910. Vols. 1-10. Bologna (no year).

6. DSA= Deutscher Sprachatlas (. . .) [German linguistic atlas (. . .)] 1926-1956 by Ferdinand Wrede, Walther Mitzka & Bernhard Martin. Marburg/Lahn [128 maps].

7. Atlas of European Languages

8. Nouvel Atlas Linguistique de la France par Régions [New linguistic atlas of France by regions]

9. Kleiner Deutscher Sprachatlas

10. Veith

11. Seguy, J

12. La dialectométrie dans l'Atlas linguistique de la Gascogne

13. Bisang

14. Goebel & Schiltz

با استفاده از این روش، مشکل استثناء‌های مربوط به یک ویژگی خاص، نتایج آماری نامرتب و مشکل ماهیت تصادفی و دلخواهی بودن انتخاب مشخصه‌ها کم می‌شود و شواهد زبانی قابل استنادتری به دست می‌آید. به این ترتیب گویش‌سنجی به اندازه‌گیری، تجسم و تحلیل مجموع شباهت‌ها و حد فاصل‌های گویش می‌پردازد (سمرسانی^۱، ۲۰۱۲: ۴).

پیشینه پژوهش

تهیه اطلس زبانی در ایران با طرحی با عنوان طرح فرهنگساز آغاز شد که با هدف گردآوری گویش‌ها با همکاری مشترک فرهنگستان زبان ایران و سازمان جغرافیایی کشور شکل گرفت و مجریان طرح بین سال‌های ۱۳۵۳ تا ۱۳۵۷ توانستند از حدود ۱۴۰۰۰ روستا نمونه‌برداری کنند.

نوارهای گردآوری‌شده در نهایت به سازمان میراث فرهنگی کشور منتقل شدند. پژوهشکده زبان و گویش سازمان میراث فرهنگی بر اساس مواد و اطلاعات طرح فرهنگساز تاکنون سه جلد کتاب با عنوان شناسایی گویش‌های ایران چاپ کرده است (پورریاحی، ۱۳۷۴: ۱۹-۲۱). طرح ملی اطلس گویشی ایران هنوز به ثمر ننشسته است ولی پژوهش‌هایی در زمینه اطلس‌های زبانی در سطح یک استان یا منطقه و غیره در قالب طرح، مقاله و پایان‌نامه انجام شده است که از آن جمله می‌توان به این موارد اشاره کرد: دیهیم (۱۳۸۸) اطلس گویش‌های قصران داخل را بر مبنای ۳۰۰ واژه ارائه کرده است. بصیرت و قلی‌فامیان (۱۳۹۰) به بررسی فرایندهای واجی و ارائه اطلس زبانی برای گویش گیلکی پرداخته‌اند. اسدپور (۱۳۹۱) اطلس زبانی رایانه‌ای برای استان آذربایجان غربی را با استفاده از روش‌های گویش‌سنجی و دندروگرام^۲ (نمودار درختی) فاصله‌های گویشی ارائه داده است. آقاگل‌زاده (۱۳۹۰) الگویی برای گردآوری داده‌های گویشی و تهیه اطلس ارائه داده است. پرمون (۱۳۸۶) و پرمون و زارعی (۱۳۸۵) نیز طرح اطلس زبانی ایران و اطلس زبانی اصفهان را معرفی کرده‌اند. از جمله پایان‌نامه‌هایی که با هدف تهیه اطلس زبانی انجام شده است می‌توان به جهانگیری (۱۳۵۲)، الیاسی (۱۳۶۹)، ملایی قاسم (۱۳۷۴)، اسدپور (۱۳۹۰) و نیز مجموعه پایان‌نامه‌هایی اشاره کرد که با عنوان طرح ملی گویش‌شناسی انجام شده‌اند و هنوز نیز ادامه دارند: آذری حمیدیان (۱۳۸۲)، خادمی (۱۳۸۲)، خانجانی (۱۳۸۲)، دورقمی (۱۳۸۲)، رستم بیک (۱۳۸۲)، مقدم (۱۳۸۶) و زارعی (۱۳۹۱).

روش پژوهش

هدف از پژوهش حاضر، بررسی تنوع و شباهت واژگانی و تهیه نمونه‌مقدماتی اطلس گویشی استان یزد است. ابزار پژوهش پرسشنامه‌ای متشکل از ۱۴۹ واژه و عبارت و ۴۴ جمله پایه است که مبتنی بر فهرست مفاهیم پایه‌موریس سوادش^۳ (۱۹۵۰؛ ۱۹۵۲ و ۱۹۵۵) می‌باشد. برای تهیه اطلس و اندازه‌گیری فاصله‌های گویشی در

1. Szmrecsanyi
2. dendrogram
3. Swadesh

مجموع ۲۵ واژه طبقه‌بندی شده در چهار مقوله واژگانی با یکدیگر مقایسه شدند که به این شرح می‌باشند: «پدیده‌های طبیعت: آب، آتش، بخار، تگرگ، خورشید، رعد و برق، رنگین کمان، سنگ، کوه، مهتاب»؛ «واژه‌های خویشاوندی: پدر، پسر، خواهر، برادر، مادر»؛ «زمان: پیروز، پریشب، صبح، عصر، فردا»؛ «اسامی حیوانات: بره، خروس، سگ، گاو، میش». انتخاب واژه‌ها به شیوه تصادفی بوده‌است و تنوع آوایی این واژه‌ها با استفاده از نمادهایی روی نقشه‌ها نمایش داده شده‌است. جامعه آماری گویش‌های هشت شهرستان ابرکوه، اردکان، بافق، بهاباد، تفت، صدوق، مهریز و میبد می‌باشد. نمونه آماری شامل گویش‌های ۱۵ روستا در مجموع این شهرستان‌ها می‌باشد (یک روستا در شهرستان میبد و دو روستا در سایر شهرستان‌ها) که طی فرایند نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی انتخاب شده‌اند. به این ترتیب، پنجمونه‌اطلس زبانی نمادی - مکانی برای ۱۵ جایگاه تهیه شده‌است^۱. با بررسی ماتریس فاصله و درصد تفاوت و شباهت واژگانی، فاصله‌های گویشی در این جایگاه‌ها محاسبه و نتایج در قالب دندروگرام (نمودار درختی) و نمودار خطی شباهت گویشی بین جایگاه‌ها به تصویر درآمده است.

زبان مردم استان یزد فارسی است. البته، زرتشتیان یزد به زبان نیاکان خود سخن می‌گویند. اطلاعات تقسیمات شهرستان‌ها و دهستان‌های مورد بررسی از بانک اطلاعات تقسیمات کشوری در دسترس در پرتال وزارت کشور تهیه شده‌است و در جدول ۱ ارائه گردیده است.

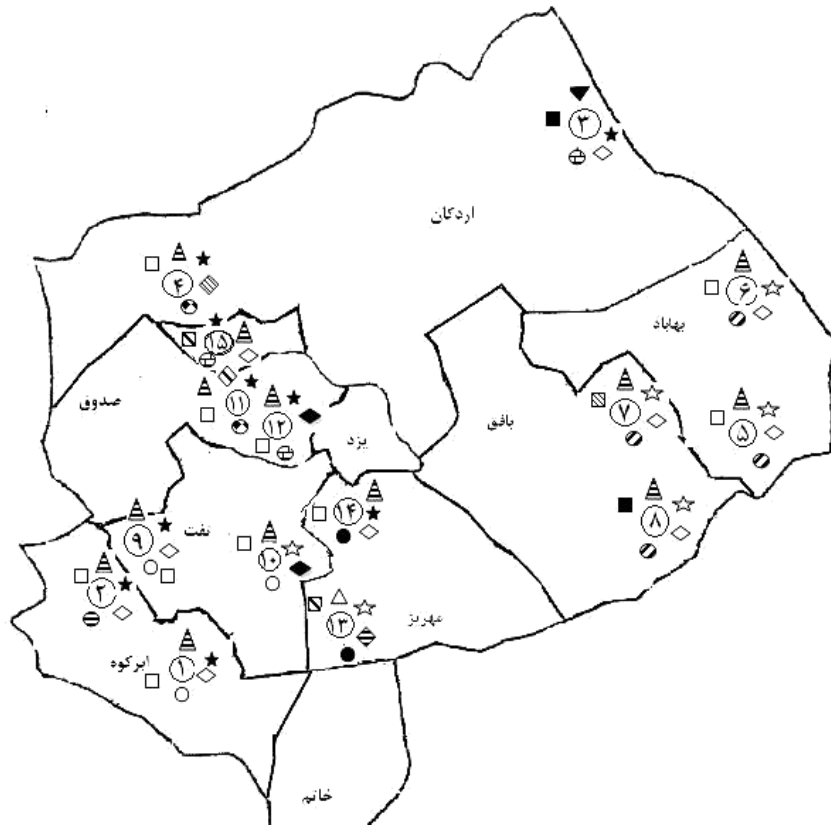
جدول ۱. جایگاه‌های مورد بررسی در هشت شهرستان استان یزد

جایگاه	روستا	دهستان	شهرستان	روستا	دهستان	شهرستان
۱	مهرآباد	مهرآباد	ابرکوه	باز	دهشیر	تفت
۲	عزیزآباد	تیرجد	ابرکوه	مورک	سخوید	تفت
۳	رباط پشت بادام	رباطات	اردکان	صدرآباد	رستاق	صدوق
۴	سرو سفلی	عقدا	اردکان	عزآباد	رستاق	صدوق
۵	کویجان	بنستان	بهاباد	احمدآباد	ارنان	مهریز
۶	کریم آباد	جلگه	بهاباد	منشاد	میانکوه	مهریز
۷	کوشک	کوشک	بافق	شورک	بفروئیه	میبد
۸	شیطور	سبزدشت	بافق			

یافته‌ها

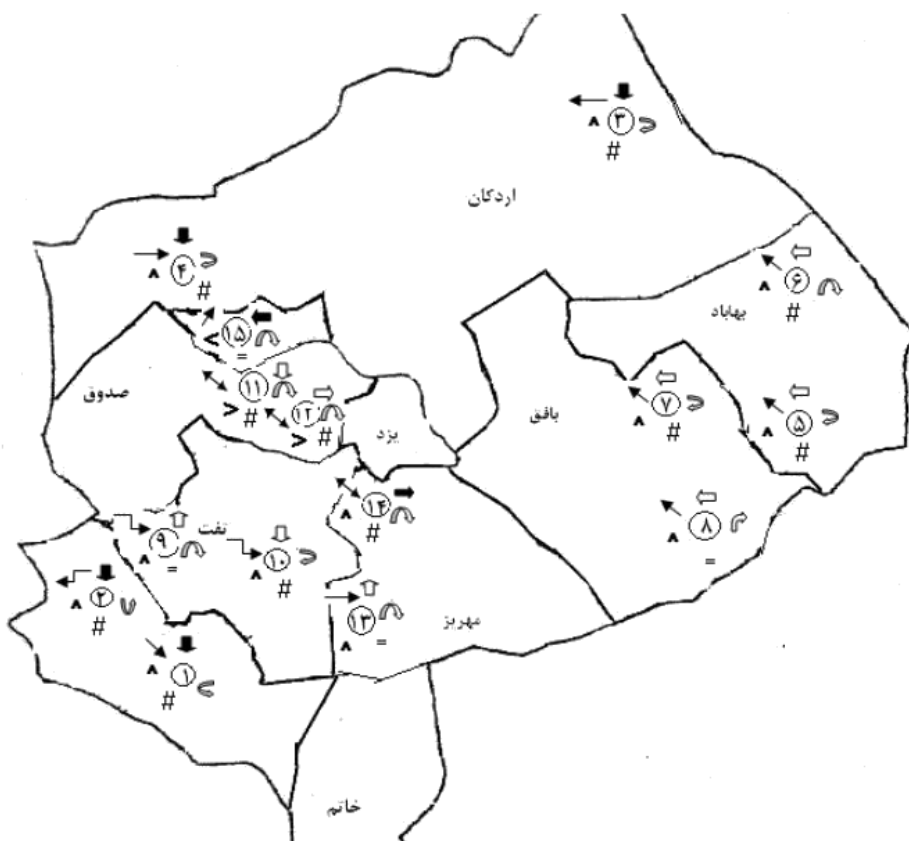
پنج اطلس زبانی بر مبنای ویژگی‌های واژگانی / آوایی مورد بررسی تهیه شد. به این معنی که برای هر شیوه تلفظ واژه مورد نظر، نمادی در نظر گرفته شد (نقشه‌های ۱ تا ۵).

۱. نمونه‌های گویشی گردآوری شده از طریق جهاد کشاورزی (سازندگی سابق) در اختیار اینجانب قرار داده شده‌اند.

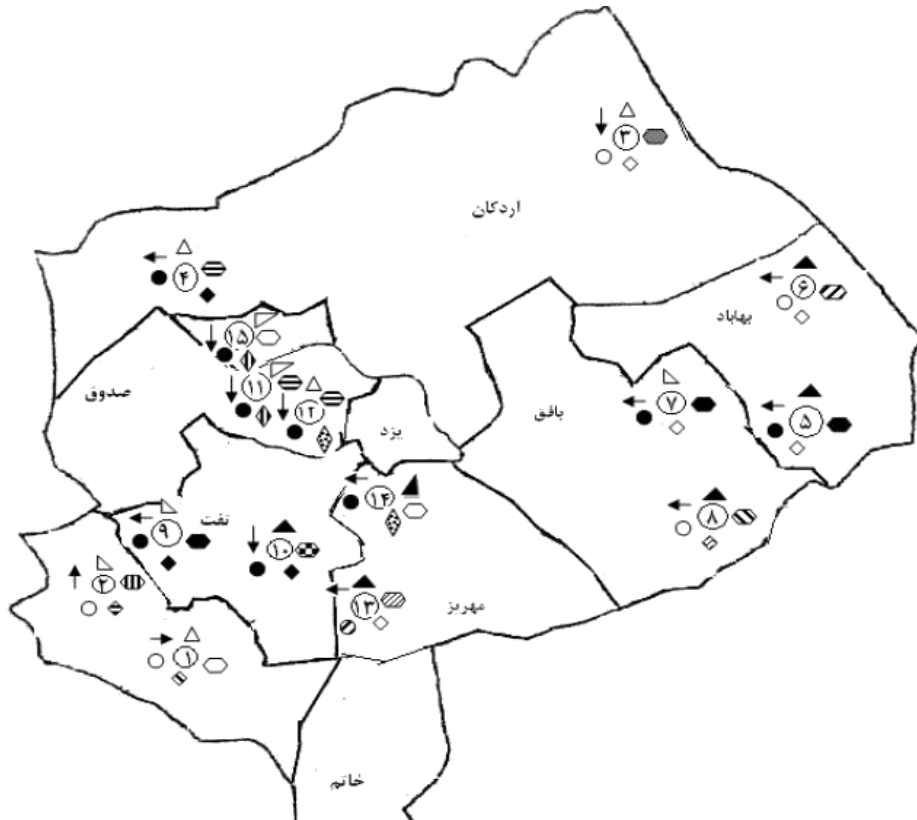
نقشه ۱. اطلس زبانی استان یزد بر مبنای واژه‌های مقوله «پدیده‌های طبیعی»

آب	آتش	بخار	تگرگ	خورشید
»âw △	»âtiš ★	boxâr ◇	ǰâle ⊙ tagar ⊖	xoršid □
»aw ▼	»ateš ☆	xorn ◆	taGars ● tegars ⊙	ruz ■
»ow ▲		xor ◇	taGar ○	»oftow ▣
		hor ◆	tagars ⊕	horšid ▤
		roG ◇		

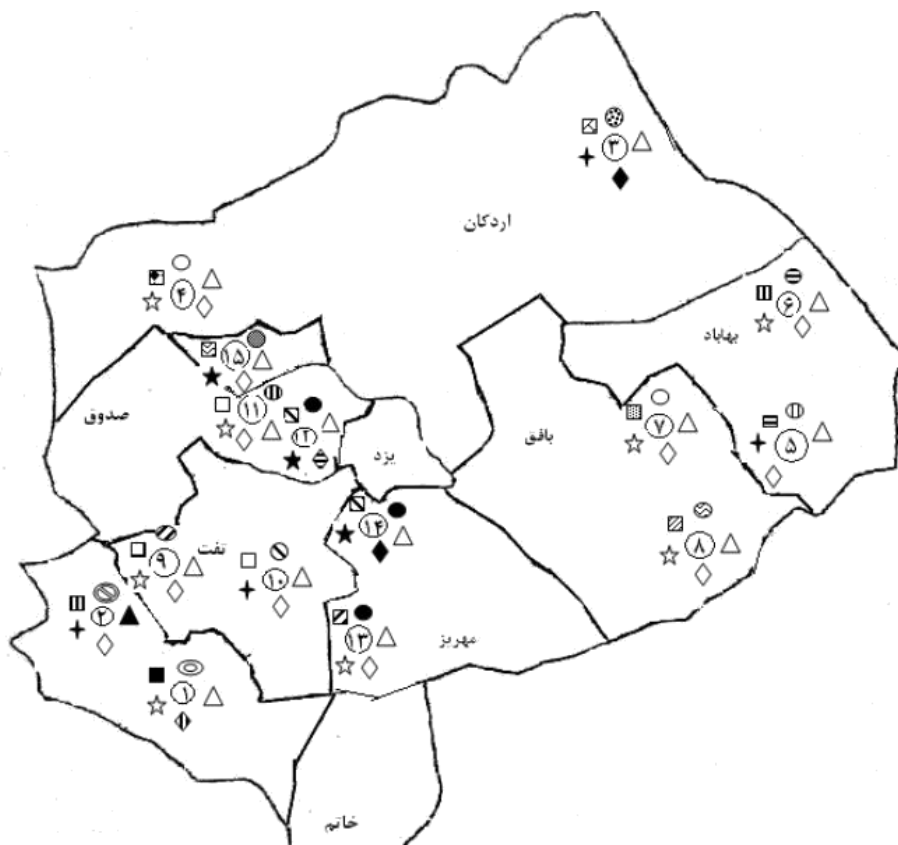
نقشه ۲. اطلس زبانی استان یزد بر مبنای واژه‌های مقوله «پدیده‌های طبیعی ۲»

رعد و برق	رنگین کمان	سنگ	کوه	مهتاب
tonGor ↵	rangikamun ↘	sang^	kuh#	mātâb ↶
tonGoroš ↵	tirekamân ↗	kulux>	ku=	mahtâb ↵
tunxoroš ⇨	tirokamun ↗↘	seyng<		mahtow ↗
barGmijike ⇨	tirkamun ↘↗			mâtow ↶
»âsemunGoronba ⇨	tirokamu ↗			mahtew ↗
ra»dobarG ↘	tirkamunerossam ↘↗			
tuGoroš ⇨	tirekamun →			
	tirkamu ←			

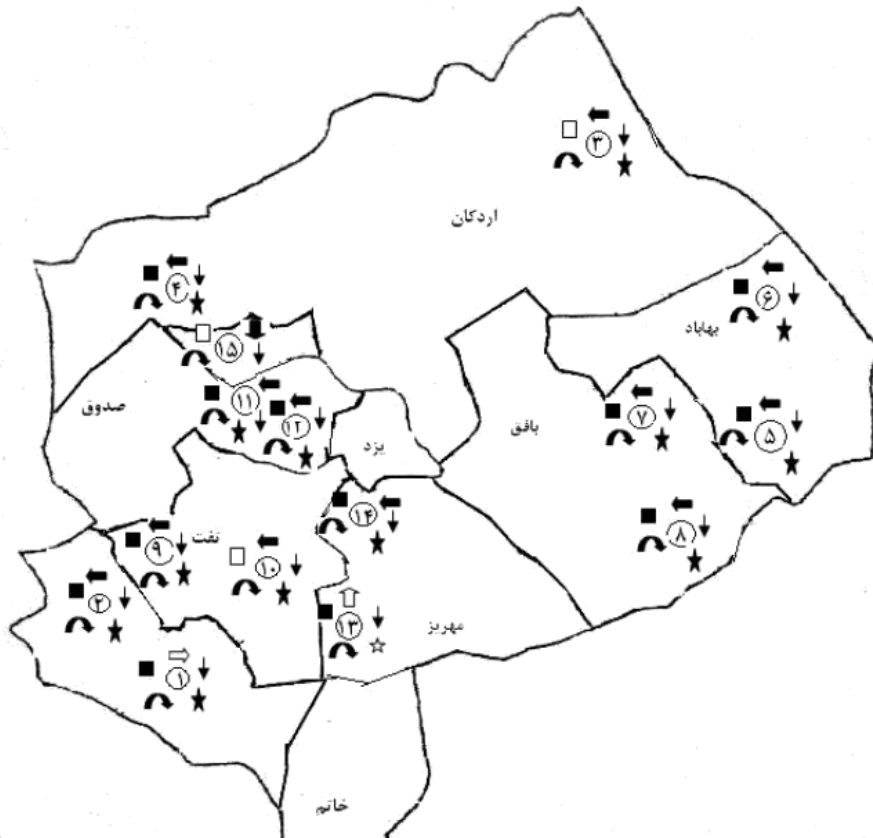
نقشه ۳. اطلس زبانی استان یزد بر مبنای مقوله «واژه‌های خویشاوندی»

برادر	پدر	پسر	خواهر	مادر
berdar △	pedar →	pesar ○	dadow ◇	mâdar ◊ mâmâyi ▨
kâkow ▽	bâbâ ←	posar ●	xâhar ◈	mâmâ ◈
kâkâ ▲	piyar ↓	posarok ◉	»âbji ◈	nanow ◈
beredar ▽	bâbow ↑		dade ◆	nane ◈
b_râdar ▲			dado ◇	nenâ ◈
			xâ:r ◈	nano ◈
			xâr ◈	mame ◈

نقشه ۴. اطلس زبانی استان یزد بر مبنای واژه‌های مقوله «زمان»

پرویز	پیشب	صبح	عصر	فردا
peyru ☉ periruz ●	perišow □ hardešab ▤	so:b ☆	pasin ◇	sabâ △
peyruz ☉ perigrū ●	p_rišow ▤ parišew ▤	sobh ✦	pasi ◆	fardow ▲
p_riruz ○ pereru ●	paršab ■ Perišew □	sob ★	»asr ◆	
pariru ☉ Periru ①	paršow ▤ p_ršow ▤		p_si ◆	
payiru ①	parišaw ▤ perešow ▤			
payruz ⊖	parišow □			
p_riruz ●	parinišow ▤			
pa»iru ☉				

نقشه ۵. اطلس زبانی استان یزد بر مبنای واژه‌های مقوله «اسامی حیوانات»

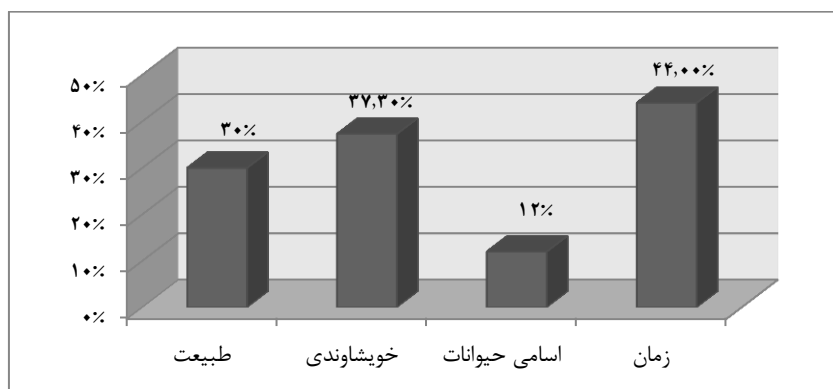
بره	خروس	سگ	گاو	میش
barra ⇨	xorus □	sak ☆	gow ↻	miš ↓
barre ⇐	xurus ■	sag ★		
barok ↑				
bera ↓				

در مرحله بعد، بیشترین تنوع واژگانی در مقوله‌های مختلف در پانزده جایگاه مورد بررسی قرار گرفتند. جدول ۲ نمونه‌ای از شیوه بررسی را برای مقوله «اسامی حیوانات» نمایش می‌دهد.

جدول ۲. تنوع و بسامد واژگانی در مقوله‌های اسامی حیوانات

اسامی حیوانات				اسامی حیوانات			
درصد	فراوانی	تلفظ	ردیف	درصد	فراوانی	تلفظ	ردیف
سگ				بره			
۹۳/۳	۱۴	s_g	۱	۸۶/۶	۱۳	b_rre	۱
۶/۶	۱	s_k	۲	۶/۶	۱	b_rr	۲
گاو				۶/۶	۱	b_rok	۳
۱۰۰	۱۵	gow	۱	خروس			
میش				۸۰	۱۲	xurus	۱
۱۰۰	۱۵	mi<	۱	۲۰	۳	xorus	۲

سپس به منظور مقایسه میزان تنوع واژگانی در هر مقوله، درصد تعداد واژه‌های هر مقوله نسبت به تعداد کل صورت‌های تلفظی ممکن در آن مقوله محاسبه شد. در مقوله طبیعت از مجموع ۱۵۰ صورت تلفظی ممکن، ۴۵ واژه گزارش می‌شود. در مقوله واژه‌های خویشاوندی، اسامی حیوانات و زمان، از مجموع ۷۵ صورت تلفظی برای هر مقوله به ترتیب ۲۸، ۹ و ۳۳ گونه تلفظی گزارش می‌شود. به این ترتیب همانگونه که در نمودار ۱ مشهود است بیشترین تنوع واژگانی در مقوله واژه‌های مربوط به زمان و کمترین در مقوله اسامی حیوانات مشاهده می‌شود.

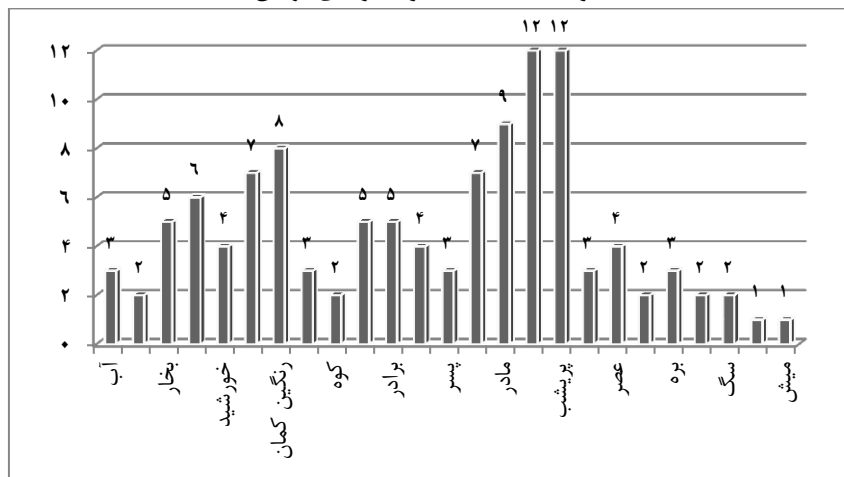

نمودار ۱. درصد تنوع واژگانی در چهار مقوله مورد بررسی در پانزده جایگاه استان یزد

در نمودار ۲، تنوع واژگانی بر مبنای تعداد صورت‌های زبانی متفاوت برای هر یک از ۲۵ واژه مورد بررسی نمایش داده شده است. بیشترین تنوع واژگانی به دو واژه «پیشب» و «پریروز» هر یک با ۱۲ گونه تلفظی متفاوت تعلق دارد که هر دو به مقوله واژه‌های مربوط به زمان تعلق دارد. از طرف دیگر کمترین تنوع در اسامی حیوانات و در دو واژه «گاو» و «میش» گزارش می‌شود که در همه ۱۵ جایگاه از صورت تلفظی

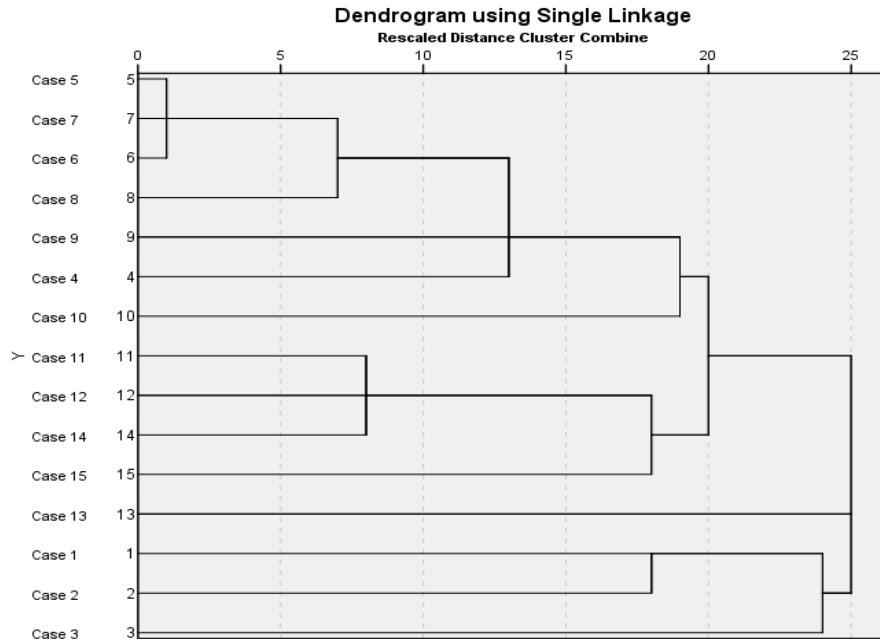
مشابهی استفاده می‌شده است. در مقوله واژه‌های خویشاوندی واژه «مادر» با ۹ گونه تلفظی متفاوت بیشترین میزان تنوع واژگانی را نشان می‌دهد و کمترین تنوع در واژه «پسر» با ۳ گونه تلفظی متفاوت دیده می‌شود. در مقوله اسامی حیوانات بیشترین تنوع واژگانی به واژه «بره» تعلق دارد. در مقوله واژه‌های مربوط به طبیعت بیشترین تنوع واژگانی در واژه «رنگین کمان» با ۸ صورت واژگانی متفاوت و بعد از آن به واژه‌های «رعد و برق» و «تگرگ» به ترتیب با ۷ و ۶ گونه تلفظی تعلق دارد. تنوع واژگانی در واژه‌های «کوه» و «آتش» هر یک با دو گونه تلفظی به حداقل می‌رسد. کمترین تنوع واژگانی در مقوله واژه‌های مربوط به زمان در واژه «فردا» با دو گونه تلفظی متفاوت دیده می‌شود. الگوی تنوع واژگانی را می‌توان به شرح زیر ارائه داد:

حیوانات > طبیعت > خویشاوندی > زمان

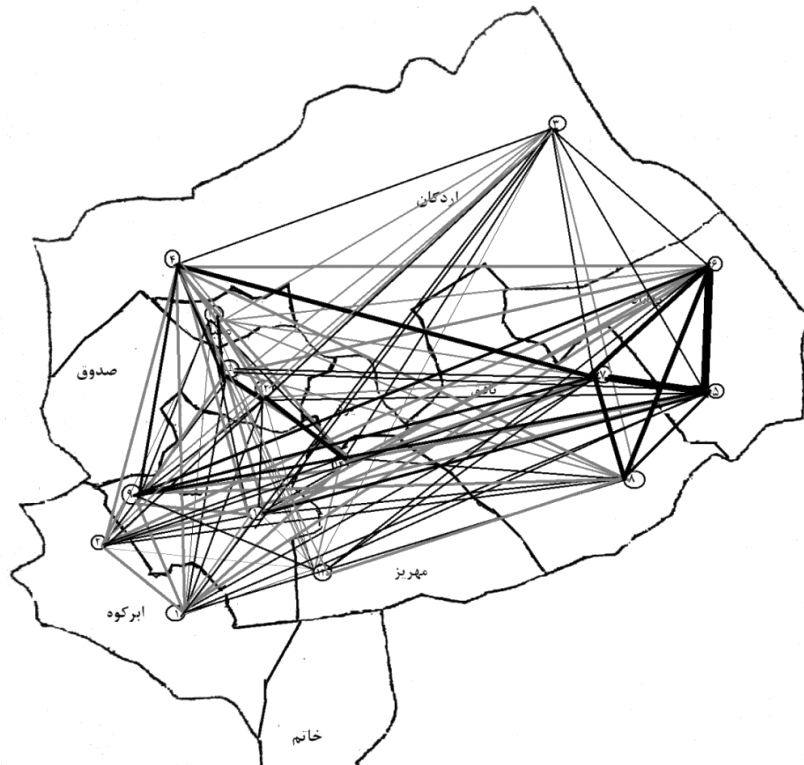
نمودار ۲. تنوع واژگانی در ۲۵ واژه مورد بررسی

برای محاسبه فاصله‌های گویشی بین جایگاه‌های مورد بررسی، ابتدا با تقسیم تعداد صورت‌های واژگانی نابرابر بر تعداد کل واژه‌ها یعنی ۲۵، در بین هر دو جایگاه درصد فاصله واژگانی بین گویش‌ها محاسبه و ماتریس فاصله به دست داده شد. بر مبنای ماتریس فاصله، نمودار درختی (دندروگرام) از طریق نرم‌افزار آماری SPSS رسم گردید که با خوشه‌بندی گویش‌های نزدیک به هم، طبقه‌بندی از گویش‌های ۱۵ جایگاه مورد بررسی نمایش می‌دهد. بر مبنای دندروگرام تهیه شده کمترین میزان فاصله گویشی بین جایگاه‌های ۵، ۶، ۷ و ۸ دیده می‌شود. جایگاه‌های ۱۱، ۱۲ و ۱۴ نیز با یکدیگر تشکیل خوشه داده‌اند و در درجه بعدی ۱۵ نیز به آنها متصل شده و تشکیل خوشه داده‌اند. همان‌طور که در خوشه‌بندی دیده می‌شود جایگاه ۱۳ با هیچ‌یک از جایگاه‌ها رابطه نزدیکی ندارد. جایگاه‌های ۱ و ۲ و در درجه بعد جایگاه ۳ نیز تشکیل یک خوشه داده‌اند. در عین حال، جایگاه ۴ نیز با خوشه جایگاه ۷ و ۸ تشکیل یک خوشه داده است که به نزدیکی گویشی این جایگاه با این خوشه تعبیر می‌شود.

نمودار ۳. دندروگرام خوشه‌های گویشی در استان یزد

فواصل واژگانی، با استفاده از نمودار خطی و روی نقشه جایگاه‌ها در نمودار ۴ نشان داده شده است. خطوط نازک (کم‌رنگ و پررنگ) نشان‌دهنده فاصله بیشتر و خطوط ضخیم (کم‌رنگ و پررنگ) نشان‌دهنده فاصله کمتر و شباهت واژگانی بیشتر بین دو جایگاه است.

نمودار ۴. فواصل واژگانی در جایگاه‌های مورد بررسی
(خطوط تیره‌تر و ضخیم‌تر شباهت بیشتر)

بر مبنای این نمودار نیز نتایج ارائه شده در دندروگرام مبنی بر وجود بیشترین شباهت بین جایگاه‌های ۵ و ۶ و همچنین بین جایگاه‌های ۵ و ۷ تأیید می‌شود. جایگاه ۱۳ با هیچ‌یک از جایگاه‌های دیگر شباهت واژگانی قوی ندارد.

نتیجه‌گیری

مطابق نمودار ۲ بیشترین تنوع واژگانی در مقوله‌ی واژه‌های مرتبط با زمان و برابر با ۴۴ درصد است. در این مقوله‌ی واژه «پریروز» و «پیشب» با دوازده گونه‌ی تلفظی مختلف بیشترین میزان تنوع را نشان می‌دهند. میزان تنوع واژگانی در واژه‌های طبیعت، خویشاوندی و اسامی حیوانات به ترتیب ۳۰ درصد، ۳۷/۳ درصد، و ۱۲ درصد می‌باشد. بیشترین میزان شباهت واژگانی - آوایی بین جایگاه ۵ و ۶ در شهرستان بهاباد و نیز ۵ (بهاباد) و ۷ (بافق) دیده می‌شود. در این جایگاه‌ها میزان شباهت واژگانی ۷۶ درصد است. شباهت واژگانی بین جایگاه‌های ۱۲ (صدوق) و ۱۴ (شهرستان مهریز)، ۶ (بهاباد) و ۷ (بافق)، ۶ (بهاباد) و ۸ (بافق) برابر با ۶۸

درصد و بین جایگاه‌های ۱۱ و ۱۲ (هر دو در شهرستان صدوق)، ۷ و ۸ (هر دو در بافق)، ۴ (اردکان) و ۷ (بافق) برابر با ۶۴ درصد و بین جایگاه‌های ۴ (اردکان) و ۹ (تفت)، ۵ (بهباد) و ۸ (بافق)، ۵ (بهباد) و ۱۰ (تفت)، ۷ (بافق) و ۹ (تفت) برابر با ۶۰ درصد است.

بنابراین به‌طور کلی میزان شباهت واژگانی - آوایی در محدوده شهرستان بهاباد بیشترین میزان است. در شهرستان‌های بافق و صدوق نیز شباهت واژگانی - آوایی بالایی گزارش می‌شود. همچنین میزان شباهت واژگانی - آوایی بین شهرستان‌های بهاباد و بافق، اردکان و بافق، تفت و بافق، صدوق و مهریز و اردکان و تفت نیز بالاتر از سایر جایگاه‌ها است.

از ۱۰۵ جفت جایگاه مورد بررسی در ۳۰ جفت جایگاه (۲۸/۵۷ درصد) میزان شباهت واژگانی بالاتر از ۵۰ درصد است. بنابراین در تقریباً ۷۰ درصد از جایگاه‌ها شباهت واژگانی کمتر از ۵۰ درصد می‌باشد. کمترین میزان شباهت واژگانی بین جایگاه‌های ۲ در شهرستان ابرکوه و ۱۳ در شهرستان مهریز و نیز ۳ (اردکان) و ۱۳ (مهریز) مشاهده می‌شود که برابر با ۲۰ درصد است. به گونه‌ای که از مجموع ۲۵ واژه مورد بررسی تنها ۵ واژه تلفظ یکسان داشته‌اند.

جایگاه‌های ۵، ۶، ۷ و ۸ در شهرستان‌های بهاباد و بافق بیشترین شباهت واژگانی را با هم دارند. به‌طور کلی کمترین میانگین میزان شباهت واژگانی بین جایگاه ۱۳ (مهریز) و ۱۵ (میبد) با سایر جایگاه‌ها دیده می‌شود. در عین حال، حداکثر شباهت واژگانی - آوایی بین جایگاه ۱۳ و جایگاه ۵ و ۶ و ۸ به ترتیب برابر با ۴۰، ۴۴ و ۴۸ گزارش می‌شود که احتمالاً به علت مجاورت شهرستان مهریز با بافق است. در حالی که شباهت جایگاه ۱۵ (میبد) با جایگاه ۱۱ و ۱۲ (صدوق) به ترتیب برابر با ۵۶ و ۵۲ درصد است که می‌تواند به علت مجاورت این دو شهرستان و نزدیکی جایگاه‌های مورد بررسی در آنها باشد. شباهت واژگانی بین جایگاه ۱۵ با سایر جایگاه‌ها به بالاتر از ۴۰ درصد نمی‌رسد که این نکته نیز خود در خور توجه می‌باشد.

فاصله‌های گویشی که در این پژوهش به‌دست داده شد، می‌تواند با استفاده از داده‌های بیشتر مورد آزمایش قرار گیرد. آنچه در نتایج جلب توجه می‌کند، وجود جایگاه‌هایی است که با وجود فاصله جغرافیایی و قرار گرفتن در دو شهرستان متفاوت، شباهت واژگانی چشمگیری را نشان داده‌اند و بالعکس جایگاه‌هایی که حتی با سایر جایگاه‌ها در شهرستان مشابه، شباهت واژگانی قابل توجهی نداشته‌اند. به‌عنوان نمونه، شباهت واژگانی - آوایی بین جایگاه‌های ۱۳ و ۱۴ در شهرستان مهریز حدود ۳۶ درصد گزارش می‌شود. همچنین، شباهت واژگانی - آوایی بین جایگاه‌های ۱ و ۲ در شهرستان ابرکوه و ۳ و ۴ در شهرستان اردکان نیز زیر ۵۰ درصد گزارش می‌شود. از سوی دیگر، بین جایگاه‌های ۵ (در شهرستان بهاباد) و ۹ و ۱۰ در شهرستان تفت با وجود فاصله جغرافیایی، شباهت قابل ملاحظه‌ای دیده می‌شود.

بیشترین میزان شباهت واژگانی - آوایی بین جایگاه‌های ۵ و ۶ و ۷ و نیز ۷ و ۸ با توجه به اینکه شهرستان بهاباد در سال ۱۳۸۸ (یعنی حدود ۵ سال پیش) از شهرستان بافق جدا شده است و در هنگام گردآوری داده‌های این پژوهش هنوز جزئی از این شهرستان بوده است تبیین می‌شود. البته شایان ذکر است که تبیین این مشاهدات، مستلزم انجام پژوهش‌هایی در سطح وسیع‌تر و بر مبنای داده‌های واژگانی / آوایی،

دستوری و ساخت‌واژی بیشتر است. چنین مطالعاتی نه تنها به لحاظ زبان‌شناختی، بلکه از منظر جامعه‌شناختی و مردم‌شناختی نیز می‌تواند حائز اهمیت باشد.

منابع

- آذری حمیدیان، شادی (۱۳۸۲)، طرح ملی گویش‌شناسی (استان‌های گیلان و مازنداران)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان‌شناسی، واحد تهران مرکزی دانشگاه آزاد اسلامی.
- آقاگل‌زاده، فردوس. (۱۳۹۰)، الگویی برای گردآوری داده‌های گویشی تنوعات لهجه‌ای و تهیه نقشه زبان‌شناسی (اطلس زبانی) ایران، مجموعه مقالات نخستین همایش بین‌المللی گویش‌های مناطق کویری ایران (جلد اول)، سمنان: دانشگاه سمنان. صص ۱-۱۷.
- اسدپور، هیوا (۱۳۹۰)، اطلس زبانی رایانه‌ای استان آذربایجان غربی: رویکردی رده‌شناختی ادراکی در زبان‌شناسی جغرافیایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران.
- اسدپور، هیوا (۱۳۹۱)، «بررسی گونه‌های زبانی در استان آذربایجان غربی با روش فاصله‌سنجی گویشی»، ویژه‌نامه فرهنگستان (زبان‌ها و گویش‌های ایرانی)، دوره جدید بهار و تابستان شماره ۱، ۱۷۳-۲۰۲.
- الیاسی، محمود (۱۳۶۹)، بررسی گسترش جغرافیایی و ترسیم اطلس زبانی ۱۰۰ صورت زبانی در حد فاصل شهرهای تربت جام و مشهد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد.
- بانک اطلاعات تقسیمات کشوری، پرتال جامع وزارت کشور:
<http://portal2.moi.ir>
- بصیرت، وحید و علی‌رضا قلی‌فامیان (۱۳۹۰)، «به سوی طراحی اطلس زبانی گویش گیلکی»، ادب‌پژوهشی، شماره ۱۷، صص ۱۶۵-۱۸۳.
- پرمون، یدالله (۱۳۸۶)، طرح ملی اطلس زبانی ایران: کتابچه جامع تدوین اطلس (مستندسازی، پایگاه داده‌ها، نقشه). تهران: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، پژوهشکده زبان و گویش.
- پرمون، یدالله و زهره زارعی (۱۳۸۵)، اطلس زبانی ایران: مبانی و روش‌شناسی: گزارش اطلس زبانی اصفهان، اصفهان: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اصفهان.
- پورریاحی، مسعود (۱۳۷۴)، کتاب شناسایی گویش‌های ایران (جلد سوم)، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- جهانگیری، نادر (۱۳۵۲)، بررسی تعداد، توزیع و گسترش گویش‌های رایج در استان مازندران هدف تهیه اطلسی از گویش‌های رایج، پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان‌شناسی دانشگاه تهران.
- خادمی، شیرین (۱۳۸۲)، طرح ملی گویش‌شناسی (کردستان و کرمانشاه)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان‌شناسی، واحد تهران مرکزی دانشگاه آزاد اسلامی.
- خانجانی، ژیلا (۱۳۸۲)، طرح ملی گویش‌شناسی (استان‌های فارس و هرمزگان)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان‌شناسی، واحد تهران مرکزی دانشگاه آزاد اسلامی.

- دورقمی، حمیرا (۱۳۸۲)، طرح ملی گویش‌شناسی (استان‌های تهران و خراسان)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان‌شناسی، واحد تهران مرکزی دانشگاه آزاد اسلامی.
- دیهیم، گیتی (۱۳۸۸)، اطلس گویش‌شناختی قصران داخل. تهران: انتشارات سروش با همکاری دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- رستم‌بیک تفرشی، آتوسا (۱۳۸۲)، طرح ملی گویش‌شناسی (استان‌های یزد و همدان)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان‌شناسی، واحد تهران مرکزی دانشگاه آزاد اسلامی.
- زارعی، زهرا (۱۳۹۱)، طرح ملی گویش‌شناسی (شهرستان نیشابور)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان‌شناسی، واحد تهران مرکزی دانشگاه آزاد اسلامی.
- مقدم، صفیه (۱۳۸۶)، طرح ملی گویش‌شناسی (گویش‌های استان‌های کرمان و اصفهان)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان‌شناسی همگانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ملایی قاسم، مسعود (۱۳۷۴)، بررسی گسترش جغرافیایی و ترسیم اطلس زبانی بخش پشت‌آب سیستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد.
- Anderwald, L.; Szmrecsanyi, B. (2009), Corpus linguistics and dialectology. In: Lüdeling, A.; Kytö, M. (Ed.). *Corpus Linguistics. An International Handbook. Handbücher zur Sprache und Kommunikationswissenschaft/ Handbooks of Linguistics and Communication Science*. Berlin /New York: Mouton de Gruyter.
www.benszm.net/.../Anderwald_Szmrecsanyi_HSK_webversion.pdf
- Bisang, W. (2004), Dialectology and typology-An integrative perspective. *Trends In Linguistics Studies And Monographs*, 153, 11-46.
- Blancquaert, E., & Péé, W. (1930), *Reeks Nederlandse dialect-atlassen*. deSikkel.
- Chambers, J. K. & Trudgill, Peter (2004), *Dialectology* (2nd edition), Cambridge :Cambridge University Press.
- Dryer, M. S., Gil, D., Comrie, B., Jung, H., & Schmidt, C. (2005), *The world atlas of language structures*. Oxford: Oxford University Press.
- Gillieron, J., & Roques, M. (1912), *Études de géographie linguistique d'après l'Atlaslinguistique de la France*. H. Champion.
- Goebel, H.; Schiltz, G. (1997), A dialectometrical compilation of CLAE 1 and CLAE 2: Isoglosses and dialect integration. In: Viereck, W.; Ramisch, H. (Ed.). *Computer developed linguistic atlas of England (CLAE)*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, v. 2.
- Jochnowitz, G. (1973), *Dialect Boundaries and the Question of Franco-provençal*. Mouton.
- Labov, W., Ash, S., & Boberg, C. (2005), *The atlas of North American English: Phonetics, phonology and sound change*. Walter de Gruyter.
- Orton, H., Sanderson, S., & Widdowson, J. (Eds.). (2013), *The linguistic atlas of England*. Routledge.
- Schmidt, J. E., Herrgen, J., Giessler, T., Lameli, A., Lenz, A., Müller, K. H., ...& zu Berlin-Preußischer, S. (2001), *Digitaler Wenker-Atlas*. URL:<http://www.diwa.info>– Zugriff am, 10(05), 2006.
- Séguy, J. (1973), *La dialectométrie dans l'Atlaslinguistique de la Gascogne*. Société de linguistique romane.

- Swadesh, Morris. (1950), Salish internal relationships, *International Journal of American Linguistics*, 16, 157–167.
- Swadesh, Morris. (1952), Lexicostatistic dating of prehistoric ethnic contacts. *Proceedings American Philosophical Society*, 96, 452–463.
- Swadesh, Morris. (1955), Towards greater accuracy in lexicostatistic dating. *International Journal of American Linguistics*, 21, 121–137
- Szmrecsanyi, B. (2012), Geography is overrated. In: HANSEN, S.; SCHWARZ, C.; STOECKLE, P.; STRECK, T. (Ed.). *Dialectological and folk dialectological concepts of space*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Veith, W H(2006), Dialect Atlases, In *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Keith Brown (ed.). Vol. 3. 517-528.
- Veith, W. H., & Putschke, W. (1989), *Sprachatlanen des Deutschen*. Laufende Projekte. Tübingen. (= *Studienzum Kleinen Deutschen Sprachatlas 2*).
- Veith, W. H., & Putschke, W. (Eds.). (1987), *Kleiner Deutscher Sprachatlas: Konsonantismus. Frikative, Sonanten und Zusatzkonsonanten*. Niemeyer.
- Wenker, G. (1881), *Sprach-Atlas von Nord-und Mitteldeutschland*. Trübner.